

**NASTURİ TOPLUMUNDA HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ
VE TİCARETİ
(XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında)**

Yrd. Doç. Dr. Murat Gökhan DALYAN
Adıyaman Üniversitesi/Eğitim Fakültesi
mgdalyan@adiyaman.edu.tr.

Öz

XIX. Yüzyılda Hakkâri ve Urmiye bölgesinde yaşayan Nasturiler arasında ekonomik olarak hayvancılık mühim bir yer işgal etmiştir. Beslenen hayvanların tür olarak dağılışında genel olarak coğrafi ve tarım alanlarının yapısı etkili olmuştur. Bu bağlamda tarım alanlarının fazla olduğu Urmiye’de büyükbaş hayvancılık gerçekleştirilirken; Hakkâri dağlarında ise daha çok küçükbaş hayvancılık yapılmıştır. Yük hayvanı olarak da özellikle engebeli arazi yapısından dolayı katır beslenmiştir. Nasturiler arasında küçükbaş hayvan yetiştiriciliği kadar ekonomik ağırlığı olmasa da balıkçılık, arıcılık ve kümes hayvancılığı da gerçekleştirilen diğer faaliyetlerdir.

Anahtar Kelimeler: Hakkari, Urmiye, Nasturiler, Hayvan, Ticaret.

**ANIMAL HUSBANDRY AND TREAT IN NESTORIANS SOCIETY
(In The Second Half of XIX. Century)**

Abstract

Animal breeding had an important place as the main livelihood among Nestorians who resided in the regions of Hakkâri and Urmiye.. The species of animals raised were determined by the geographical features of the region and the structure of cultivated areas. So while bovine breeding was engaged in Urmiye where cultivated areas were abundant, sheep and goat farming was engaged in the Hakkari mountains. As for beast of burden, mules were raised because of rugged terrain of the region. Fishery, bee keeping and livestock were other economic activities carried out by the Nestorians although they did not have as economic value as goat and sheep farming,

Key Words: Hakkari, Urmiye, Nestorian, Animals, Trade.

1. Giriş

Toplumların ekonomik yaşam alışkanlıklarını belirleyen faktörlerin başında buldukları coğrafya, iklim ve kültürel özellikleri gelmektedir. Göçebelerin sahip oldukları yaşam tarzı, onların geçim kaynaklarının tarımdan daha ziyade hayvancılık olmasına neden olmuştur. Ancak hayvancılık beraberinde salgın hastalıklar, mevsimsel değişimler ve birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. İşte bu çalışmada Nasturi hayvancılığının genel durumuna değinilmeye çalışılacaktır.

Bu konuda tasnif edilen arşiv kaynaklarının kısıtlı olması özellikle seyyah ve misyonerlerin eserlerinden yararlanma yoluna gidilmesine neden olmuştur.

2. Nasturi Kavramı

Nasturi kavramı, Anadolu ve kuzey İran coğrafyasındaki insanların Hıristiyanlığın kabulünden sonra M.S 431 yılında Efes Konsülü ile birlikte başlayan dinî tartışmalar ve mezhepsel görüş farklılıklardan dolayı İstanbul Patriği Nastur'un görüşlerine inanan halka verilen isimdir¹. 19. yüzyıla gelindiğinde bu topluluk Hakkâri ve Urmiye bölgesinde göçebe ve yerleşik olmak üzere iki kısma ayrılmış bir biçimde yaşamaktaydılar².

3. Küçükbaş Hayvancılık

Doğu Anadolu bölgesindeki Nasturilerin yaşadıkları alanlar büyük oranda engebeli ve tarıma uygun değildi. Az miktarda vadi tabalarındaki insan gücüyle oluşturulmuş olan küçük teras tarlaları ise, onların geçimini sağlayacak oranda ürün yetiştirilmesine olanak vermemiştir. Tarla azlığı ve engebeli arazi yapısı Nasturilerin esas geçim kaynaklarının tarımdan ziyade hayvancılığın almasına sebep olmuştur³. Nasturiler tarafından koyunla birlikte keçi de beslenmiş olsa da küçükbaş hayvancılığın merkezini koyun oluşturduğu için keçiler, beslenen küçükbaş hayvanların ancak onda birini oluşturmuştur⁴. Buradan da anlaşılacağı üzere küçükbaş hayvanlar arasında en fazla beslenen hayvan, koyun olarak göze çarpmaktadır. Nasturilerin geçim kaynakları genel olarak hayvancılık oluşturduğu için koyunlarını kaybetmemek adına azami gayret göstermekte ve komşuları Kürtlerle

¹ Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınları, 1. Baskı, Ankara Temmuz 1995, ss. 150, 260-61, 275-81; Mehmet Çelik-Şükran Yaşar, "Kuruluşundan İslam Fethine Kadar Edessa'nın Siyasi Tarihi", *Edessa'dan Urfa'ya I*, Editör: Mehmet Çelik, Ankara 2007, ss. 202-203.

² Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyıl'da Nasturiler, (İdari-Sosyal-Yapı ve Siyasal İlişkiler)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış, Doktora Tezi, Isparta 2009, ss. 12-24.

³ Asahal Grant *Nasturiler ya da Kayıp Boylar*, Çev. Meral Barış, Bet-Prasa-Bet-Froso, Nsibin Yayinevi, Södertälje-Sweden 1994, ss. 80-81; Justin Perkins, "The Nestorian Christians", *The American Biblical Repository, January 1841, Second Series, No IX-Whole No.XLL*, New York 1841, s. 6; Lyman Coleman, *Ancient Christianity Exemplified in the Private, Domestic, Social, and Civil Life of Primitive Christians, and in the Original Institutions, Offices, Ordinances, and Rites of the Church*, Lippincott, Grambo & Co., Philadelphia 1858, pp. 565-66; Cihangir İleri, *Türkiyede Nasturi Sorunu (1830-1926)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 45; F.I.I., "Homeward Bound", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XXXIV*, Published for the Assyrian Mission London 1898, s.260; George Percy Badger, *The Nestorians and their Rituals with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844*, Vol. 1, Joseph Masters, Aldersgate Street, And New Bond Street, London MDCCCLII, pp. 208-209; William Francis Ainsworth, *Travels and Research in Asia Minor, Mesopotamya, Chaldea, and Armenia c. II*, John W.Parker, West Strand, London, MDCCCXLII, p. 205.

⁴ E. A. Lalayan, *Van Bölgesinde Asurlar*, Çev. Edip İhsan Polat, Tiflis 1914, ss. 33-34; Mayevyski, *20. Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevsky'nin Türkiye Gözlemleri, Van-Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistiği*, Yay. Hazırlayan: Bayram Bayraktar, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2007, s. 162.

aralarındaki koyun hırsızlıkları nedeniyle, zaman zaman sürtüşmeler yaşamaktadırlar⁵.

Nasturi çobanlar, sürülerini kendilerine alıştırmak ve onları daha iyi idare edebilmek için bir tuz kullanırlardı. Çoban, kendisine alıştıracığı koyuna, taktığı adı söyler ve o koyuna bir parça tuz verirdi. İlk zamanlar koyun, bu işe biraz kayıtsız kalsa da birkaç gün boyunca aynı isimle çağırılması ve tekrar tekrar tuz verilmesi sonucunda, kendisine verilen ismi öğrenir ve çoban koyun sürüsünü kolaylıkla idare ederdi. Bu amaçla, Hakkâri dağlarındaki çobanlar kıra çıktıklarında yanlarında bu işlemler için bir parça tuz bulundurdukları gibi⁶ yazın yaylalara çıkan Nasturiler, sürülerini yabancı hayvanlardan koruyabilmek için köpekler de beslemişlerdir⁷. 1891 yılında Hakkâri Bölgesi'nde bulunan küçükbaş hayvan sayısı 110.000 koyun ve 15.000 keçi olduğu Vital Cuniet tarafından belirlenmiştir⁸.

3.1. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Küçükbaş Hayvancılığın Sorunları

Hayvancılıkla uğraşan her topluluğun sorunları olduğu gibi, temel geçim kaynakları hayvancılık olan Nasturilerin de birtakım sorunları bulunmaktaydı. Bu sorunlar arasında Hakkâri çevresinde oldukça bol miktarda bulunan ayıların verdiği zararlar birinci sırayı oluşturmaktadır. Ayılar, karların erimeye başlamasıyla birlikte kış uykusundan aç bir şekilde uyandıkları için, ilkbahar mevsimi boyunca, Nasturi sürülerine çok büyük zararlar veriyorlardı. Bu nedenle yılın bu mevsiminde sürülere zarar veren ayılara karşı, köyün silah tutan bütün erkekleri ateşli silahlarla ayı avına çıkmışlardır⁹. Yine XIX. yüzyılda göçebe hayvancılıkta yaşanan en büyük sıkıntılardan birisi de zaman zaman meydana gelen mevsimsel değişiklikler olup; yazın hayvanlar için hazırlanan yemlerin, kışın uzun sürmesi nedeniyle bitmesi ve buna bağlı olarak hayvan ölümlerinin meydana gelmesidir¹⁰. Bu bağlamda 1896 yılında mevsimlerin olağandışı seyretmesi yüzünden bahar mevsiminin geç

⁵ F.Nicholson Heazell, "Kurds", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XLI*, Published for the Assyrian Mission London 1900, pp. 380-381.

⁶ Arthur John Maclean And William Henry Browne, *The Catholicos of the East and His People, Being the Impressions of Five Years Work in the Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission" An Account of the Religious and Secular Life and Opinions of the Esatern Assyrian Christians of Kurdistan and Northern Persia (Know also as Nestorians)*, London 1891, pp. 76-77.

⁷ F.I.I., "Homeward Bound", p. 260.

⁸ Vital Cuniet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure*, Vol. 2 Ernest Leroux, Editeur 28, Reu Bonaparte, 28, Paris 1891, s.721. Nasturilerin yaşadığı Hakkari'deki hayvancılığı ve bölgenin ticari yapısı hakkında en geniş bilgileri veren kaynak olması açısından bu kaynak oldukça önemlidir.

⁹ W.A.Wigram-Edgar T.A.Wigram, *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, I.Baskı İstanbul 2004, s. 342.

¹⁰ Bazil Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Cilt:1, Çev. H.D ve A.S, Özgürlük Yolu Yay. İstanbul 1976, ss. 99-100.

gelmesi, başta Tergewar¹¹ olmak üzere dağlık bölgelerdeki vadilerde yaşayan ve küçükbaş hayvancılıkla uğraşan Nasturilerin birçok koyunu telef olmuştur. Bazı dağlı Nasturiler, bu dönemde koyunlarını kurtarmak için yaşadıkları dağlara göre daha sıcak olan Urmiye ovasına götürerek bu kaybı azalma yoluna gitmişlerdir¹². Bu faktör dışında, Nasturi sürülerinin azalmasında en büyük nedenlerin başında hayvan hastalıkları¹³ ile bölgede yaygın olan hırsızlıklar gelmekteydi. Osmanlı-İran sınır bölgelerinin belirsizliğinden yararlanan göçebe Kürtler, sınırlarında bulunan Nasturi köylerinden zaman zaman koyun çalmaktaydılar. Bu işlemde Osmanlı sınırlarında bulunan Nasturi köylerinin koyunları İran Kürtlerince çalınırken İran sınır bölgelerinde bulunan Nasturi köylerinin koyunları ise Osmanlı Kürtlerince çalınmıştır. Bu tür hırsızlık olaylarına ilkbahar ve sonbaharda yani yaylalara gidiş ve dönüş mevsimlerinde daha çok meydana gelmekteydi¹⁴. Sadece Kürtler değil Nasturiler de zaman zaman Kürtlerin koyunlarını çalmışlardır. Bu nedenle XIX. Yüzyılın sonuna doğru taraflar arasındaki mücadele ve sürtüşmelerin ana hatlarını oluşturan en büyük etken; birbirlerinin hayvanlarının çalınması ve yağmalanması olmuştur. Her iki taraf da hayvanlar yüzünden mücadelelerini XX. yüzyıla girerken de sürdürmüşlerdir¹⁵.

3.2. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Küçükbaş Hayvan ve Hayvansal Ürün Ticareti

XIX. yüzyılda Hakkâri ve civarlarında genel olarak halk arasında zenginlik olgusu hayvan sayısı ile ölçülmüştür¹⁶. Sadece Hakkâri Bölgesi'nde Tiyari ve Tehoma gibi aşiret hayatı yaşayan Nasturilerin koyun sayısının 100 binin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Hayvan ticareti olarak, Hakkâri ve Van vilayetlerinde bulunan davar sürülerinden her sene yaklaşık 100 bin koyun, Musul, Halep ve çevredeki illere satıldığı gibi; İran ve Rusya gibi ülkelere de ihraç edilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında bu bölgede koyun piyasası 3-4 aylık kuzular için yaklaşık 15-20 kuruş iken yetişmiş bir koyun piyasada 30-40 kuruşa kadar alıcı bulmuştur. Adı geçen yüzyıl boyunca koyun fiyatları ender olarak değerinden fazla yükselmiştir¹⁷.

¹¹ Tergewar, Hakkari Bölgesi'nde İran sınırına yakın dağlık bir alana verilen isim. Aynı zamanda bu isim muhtemelen Hakkari-Yüksekova'nın eski ismi olan Gevar'la bağlantılıdır. <http://www.semardinli.bel.tr/Tarihi.html>. (Erişim. 21.08.2010)

¹² S. J. D., "Vernal Event. Urmi, Persia, May 6th", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XXV.*, Published for the Assyrian Mission, London 1896, pp. 184-187.

¹³ Isabella L. Bird, *Journey of Persia and Kurdistan including A Summer in the Upper Karun Region and Visit to the Nestorian Rayahs*, Vol. 2, John Muarry, Albemarle Street, London 1891, s. 319. 1890 yılında Nasturi hayvanları arasında salgın hastalıklar baş göstermiştir. Bu nedenle Koçaniş'te 135 koyun telef olmuştur. Bu hastalığa yakalanan koyunları Nasturiler hançerleyip uçurumdan aşağı atma yolunu seçiyorlardı. Bkz. Aynı sayfa.

¹⁴ Arthur John Maclean And William Henry Browne., pp. 21-22.

¹⁵ B.O.A. Y.PRK. MYD Dosya No: 7 Gömlek No:122.

¹⁶ Mayevyski, s. 157.

¹⁷ Cihangir İleri, s. 45; Mayevyski., s. 162. Bazil Nikitin de 20. yüzyılın ilk yıllarında ırkdaşı Mayevski'nin vermiş olduğu oranlara benzer bir oran vererek koyun fiyatlarının 10-50 kuruş arasında satıldığını belirtmektedir. Bkz. Bazil Nikitin, s. 114; Selahattin Satılmış, s. 106.

Nasturi sürülerinden satılacak hayvanların seçiminde, genç dişilerin süt ürünleri kaynağı ve doğurganlığı göz önüne alındığı için satılan hayvanların daha çok kuzular, yaşlı koyunlar ve koçlar olmasına dikkat edilmiştir. Yine bu bağlamda genç koyunlar, etleri için nadir olarak kesilmiştir¹⁸.

Hayvanlardan elde edilen ürünler, Nasturiler için bölgelerinde bulunmayan buğday gibi ihtiyaç duydukları malzemelerin temini için iyi bir gelir sağlamıştır. Bu bağlamda Tiyari Aşireti'ne bağlı Lizan Nasturileri, hayvanlarından elde ettikleri tereyağını Amediye Şehrine götürüp karşılığında, bölgelerinde oldukça değerli olan buğday alırlardı¹⁹. Çünkü Nasturi aşiretlerinin gerçekleştirdiği buğday üretimi ihtiyacı karşılamak için yeterli değildi.²⁰

XIX. yüzyılın sonunda Nasturilerin yaşadığı bölgelerde, hayvansal ürün olarak koyunlardan elde edilen yıkanmamış yünün, bir batmanı 20-25 kuruş iken; yünün yıkanmış fiyatı ise, 30 kuruştur²¹. 1891 yılında Hakkâri Bölgesi'nde üretilen hayvansal ürünler ve bunların değerleri şu şekildedir:

Tablo 1: Hakkari'deki Hayvansal Ürünlerin Parasal Değerleri

Loupes de Noyer (?)	22.000 kilo	3.050 lira
Koyun ve Keçi derisi	2.0.000 kilo	1.200 lira
Tereyağı	10.000 kilo	1.000 lira
Tiftik	30.000	3.000 lira
Yün	60.000	3.000 lira
Hayvansal ürünlerin değeri Toplam		11.250 lira

22

Osmanlı Devleti, Nasturilerin yetiştirmiş olduğu hayvanlardan vergi olarak idare bölgesine yakın yerler dışında çok az miktarda vergi tahsil edebilmiştir. Bunun en büyük nedenleri vergi memurlarının yanlış uygulamaları ve Nasturilerin yaşadıkları coğrafyanın bütün avantajını kullanarak vergi vermek istememesi etkili olmuştur²³.

4. Nasturilerde Yaylacılık

Hakkâri bölgesindeki tarımsal saha azlığı ve engebeli arazi yapısı, daha öncede belirtildiği gibi Nasturilerin esas geçim kaynaklarının tarım yerine hayvancılığın yer almasına sebep olmuştur. Büyükbaş hayvancılığa bölgenin coğrafi şartları el vermediği için Nasturilerin servetlerini küçükbaş hayvancılık oluşturmuştur. Bu nedenle Nasturiler her yılın altıncı ayından itibaren, hayvanlarını yayalara

¹⁸ Bazil Nikitin, ss. 98-99.

¹⁹ Rev. Thomas Laurie, *Dr. Grant And The Mountain Nestorians*, Boston 1853, s. 134.

²⁰ W.A. Wigram-Edgar T.A. Wigram, s. 196.

²¹ Bazil Nikitin, s. 114.

²² Vital Cuniet, s. 721.

²³ Y.E.E. Dosya No: 132 Gömlek No: 26.

(Zuhma-Zozan) götürüp burada, dokuzuncu aya kadar kurmuş oldukları çadırlarında kalarak hayvanlarını otlatırlardı²⁴. “Zuhma”, kelime anlamı olarak “tereyağı yakmak” anlamına gelmekte ise de yaylalarda bu işlem çok fazla gerçekleştirildiği için bu terim “yaylaya çıkmak” anlamında kullanılmaktaydı²⁵. Nasturilerin yaylalarda kullanmış oldukları çadırlar keçi kılından yapılmış olup, bu çadıra “Mashikni” denilmiştir²⁶. Nasturiler, yaylalarda çadırların yanı sıra, gevşek taşlarla örülmüş, üstü çalılarla kaplanmış, aşağıdan bakınca gökyüzünün görünebildiği ve yağmur gibi mevsimsel hareketlerden etkilenen, basit kulübeler de inşa etmişlerdir. Bu kulübelerin kuruldukları yaylalar dört bin metre yükseklikte, yaz aylarında bile karların erimediği, yüksek alanlardan oluşmaktadır²⁷.

Şekil 1: Nasturi Yaylalarındaki Bir Yerleşim Yeri²⁸

²⁴ Dr. Asahal Grant, s. 80-81; Justin Perkins, “The Nestorian Christians”, s. 6; Lyman Coleman, s. 565-66; Cihangir İleri., s. 45; F.I.I., “Homeward Bound”, s. 260; George Percy Badger, *c I.*, ss. 208-209; William Francis s. 205.

²⁵ Arthur John Maclean And William Henry Browne, s. 37. Baz bölgesinde yaşayan Nasturiler, sezonun ilk çıkarılan tereyağını bereketlenmesi amacıyla bu bölgede bulunan Mar Zaya Kilisesinde tereyağı taşına savururlardı. Bkz. aynı eser s. 44.

²⁶ W.H.Browne, “Letter Fom Mr. Browne”, *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XXXVIII.*, Published for the Assyrian Mission London 1894, s. 329.

²⁷ Frederick G. Coan, *Yesterday in Persia and Kurdistan*, Saunders-Studio Press- California 1939, s. 73; Rev.Thomas Laurie, ss. 180-81; Dwight W.Marsh, *The Tennessean in Persia and Koordistan Being Scenes and Incidents in the Life of Sanuel Audley Rhea*, Presbyterian Publication Committee, Philadelphia, 1865, s. 177; William Francis Ainsworth, ss. 227,238.

²⁸ www.gerty.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album...(erişim 23.02.2010)

Yaylalarda hayvanların otlatılması, Tiyari bölgesinde, genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilmekteydi²⁹. Her yılın Temmuz ayına doğru bu bölgede yaz sıcakları en yüksek seviyesine çıktığından, otlar kurumuş olurdu. Bu nedenle, dağlık kesimin aşağısında bulunan köylerde yaşayan insanlar, hem sıcaklardan korunmak; hem de geçim kaynakları olan hayvanlarına otlak bulabilmek için, yüksek yaylalara çıkarlardı³⁰. Nasturiler yaylalarda kaldıkları süre içinde, hayvanlarından elde ettikleri lor/peynir ve tereyağlarını kışın kullanmak için, keçi derilerine basarlardı³¹. Dağlarda bulunan çeşitli otlar toplanarak; değişik lezzetler ortaya çıkarılabilmek için, süt ürünlerinin içerisine karıştırılırdı³². Bölge halkı peynir yapmak için koyunların doğumlarını gerçekleştirmesinden sonra doğumdan kalan eteneleri toplayarak bunları tuzla yıkayarak bunları 2 santim uzunluğunda keserek peynir sezonu için kuruturlardı. Peynir zamanlarında kaynatılan sütün soğumaya bırakıldığı sürede içine bu parçalardan bir tanesi atılarak mayalanmasını sağlardı. Bu sayede süt 15-20 dakika içinde kesilerek peynir oluşumu başlardı³³. Cilo Dağı'ndaki yaylalara çıkan Nasturi Aşiretleri, hayvanlarından elde ettikleri peynir, yağ, çökelek gibi süt ürünlerini, derinin yanı sıra topraktan yapılmış çömleklere de basarlardı³⁴. Günlük olarak yapılan bu işlemin ardından hazırlanan tereyağı veya peynir, Nasturiler tarafından katırlarla veya kadınların sırtında taşınarak başta Memikan Köyü gibi yakın köylere götürülürdü³⁵. Yaylalar, Nasturiler için sadece süt ürünlerinin elde edildiği bir dönem olmayıp; aynı zamanda bu dönem, kışlık et ihtiyacını karşılamak için hayvanların kesilip hazırlandığı önemli bir dönemdir³⁶.

Nasturiler, yaşamış oldukları coğrafyada karların erimesini takip ederek; yazın sürekli yukarılara çıkarken, kışın yaklaşması ve havaların soğumasıyla birlikte yaylalardan inerlerdi. Bu zaman zarfında, hayvanlarının kışlık yem ihtiyaçlarını karşılamak için kurutulmuş ot ve ağaç dalları hazırlanırdı³⁷. Özellikle bu dönemler, yaylalarda koyun ve keçilerinin yiyebileceği ağaçların dalları belirlenir, bunlar düzgün bir şekilde kesilerek, kış için istif edilirdi. Yine aynı şekilde otlar yeşilken biçilir ve kış için yığın halinde getirilirdi. Hayvanlar, yayladan indirildikten sonra kışın bahara kadar hazırlanan bu ürünler ile beslenirlerdi³⁸.

²⁹ B.O.A. DH. MKT. Dosya No: 1588 Gömlek No: 85/3.

³⁰ B.O.A. A.MKT. MHM. Dosya No: 668 Gömlek No:14; Arthur John Maclean And William Henry Browne, s.37; Dwight W.Marsh, s. 177; Frederick G. Coan, s. 69; Mayevyski, s. 110.

³¹ Rev.Thomas Laurie, s. 180.

³² William Ainsworth, s. 42; William Francis Ainsworth, s. 228.

³³ Bazil Nikitin, ss. 101-102

³⁴ Dwight W. Marsh, s. 177.

³⁵ Frederick G. Coan, s. 73.

³⁶ Dwight W.Marsh, s. 177.

³⁷ Bazil Nikitin, ss. 98-99; William Francis Ainsworth, ss. 232-233; Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, Çev. Zafer Avcı, Avesta Basın Yayın, İstanbul 2000, s. 133.

³⁸ William Francis Ainsworth, s. 228; Rev.Thomas Laurie, s. 137.

Şekil 2: Cudi Dağı'nda Üç Nasturi³⁹

5- Büyükbaş Hayvancılık

Hakkâri'deki Nasturi Aşiretlerin yaşadığı bölgenin, sert coğrafi yapısı her türlü hayvan yetiştirilmesine imkân vermediği için; bu tür coğrafyaya daha uygun olan koyun ve keçi, en çok beslenen hayvan türünü oluşturduğu⁴⁰ gibi, bölgede yaşayan halkın sürülerini beslemek için sürekli olarak bir yayladan öbür yaylaya göç etmesini de zorunlu kılmıştır. Sürekli göç olgusuna ve arazi yapısına uyum sağlayamadığı için, genel olarak büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmamıştır⁴¹. Ama yine de az sayıda bulunan büyükbaş hayvanlar –“Bölge şartlarının ve yol durumunun yetişkin olarak bu bölgeye getirilmesine izin vermemesi sebebiyle”- yavru iken insan sırtında taşınmış ve yetiştirilmiştir.⁴² Nasturilerin yetiştirmiş oldukları sığırlar, yapı olarak küçük cüsseli olup; en irilerinin ağırlıkları bile 7–8 pud (1 Pud =16 kilo) civarında bulunmaktadır. Aynı şekilde ineklerin süt verimleri de et verimlerine paralel olarak düşük olup en iyi sütlü ineğin bile günlük süt üretimi 10–12 bardak civarında bulunmaktaydı. Hakkâri civarında 19. yüzyılın sonlarında öküz ve ineklerin ortalama fiyatları 1,5-2 lira arasında değişmiştir. Bütün bu özelliklerine rağmen sığırlar, özellikle Hakkâri'nin güney bölgesinde süt ve et verimi dışında, Nasturiler tarafından yük hayvanı olarak kullanılmasından dolayı kocayın-

³⁹ www.gerty.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album...(erişim 23.02.2010)

⁴⁰ Rev. Justin Perkins, *A Residence of Eight Years in Persia among the Nestorian Christians*, Published By Allen, Morrill & Wardwell, New York 1843, s. 6; Cihangir İleri, s. 45.

⁴¹ Bazil Nikitin, ss. 96-98.

⁴² W.A.Wigram-Edgar T.A.Wiagram, ss. 350-351.

caya kadar kullanılmıştır⁴³. 1891 yılında Hakkâri Bölgesi'nin genel sığır varlığı Vital Cuniet'e göre 30.000 öküz ve inek ile 20.000 mandadır⁴⁴.

Urmiye Bölgesi'ndeki Nasturiler ise, Hakkâri Bölgesi'ndeki kardeşlerinin aksine geniş verimli arazilere sahip oldukları için bu arazileri sürmek, hasat zamanlarında ağır yükleri taşımak, harmanın dövülmesini ve samanın yapılmasını sağlamak için bol miktarda manda yetiştirmişlerdir. Bu özellikleri nedeniyle, mandaların bakımına çok önem verilmiş ve yaz sıcaklarında erkek çocuklar tarafından, sürekli olarak tizit bir biçimde yıkanmıştır⁴⁵. Kış mevsiminin soğuk günlerinde ise Nasturiler, kendileri için çok önemli bir yaşamsal araç olarak gördükleri mandalarını korumak için, -soğuk havalara karşı dayanaksız oldukları için- onları sıcak tutmaya çalışmışlardır⁴⁶.

6. Yük ve Binek Hayvanları

Nasturiler arasında yük ve binek hayvanı olarak, dağlık bölgelere daha uygun olan katır besleniyordu. Mayevyski'nin gözlemlerine göre bu bölgede en çok katırı Nasturiler beslemekteydiler⁴⁷. Bunun temel nedeni, Nasturilerin bulunmuş oldukları coğrafyanın engebeli olmasından kaynaklanmaydı. Mayevyski, *"Bu havalide ancak katırlar, merkepler keçi yollarından nakliyata hizmet verebilir. Hayvanatın bu yollardan geçmesi pek tehlikelidir. Taver silsile-i cibali gibi sarp ve bütün muvasalatı keçi yollarına münhasır bulunan mahalde, katır en lüzumlu hayvandır. Katırın kıymetini, ancak bu havalide bulunup da geçtiği yolları ve bu yollar üzerinde nasıl yürüdüğünü görenler takdir edebilir. Mukus, Hizan kasabasının 2 desimetre arzında patikalar vardır ki bu patikalar uçurumun kenarındaki kayalarda hatta bazen basamak halindedir. Katır, tırnağının basabildiği her yerde yürür..."* şeklinde açıklamaktadır⁴⁸.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere katır, engebeli arazi nedeni ile oldukça tutulan bir taşıttı. Bu nedenle XIX. yüzyılın son yıllarında katır fiyatı, boyuna ve büyüklüğüne göre 6-12 lira arasında değişiyordu. Merkeplerin fiyatları ise 1,5-2 lira arasındaydı⁴⁹. Hakkâri dağlarında bulunan katırlar, bu bölgeye Musul ve Erivan bölgelerinden henüz yavru iken getirilirdi. Bunun nedeni, hayvanların he-

⁴³ Mayevyski, s. 160.

⁴⁴ Vital Cuniet, s. 721.

⁴⁵ Arthur John Maclean And William Henry Browne, ss. 66-67; Arthur Longden, "More Early Impressions", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XLV.*, Published for the Assyrian Mission London 1901, ss. 450-452; Edward Cutts, *Christians under the Crescent in Asia*, London 1877, ss. 254-55.

⁴⁶ Arthur John Maclean And William Henry Browne, s. s. 80.

⁴⁷ B.O.A. Y.PRK.DH., Dosya No:9 Gömlek No:26; E. A. Lalayan, s. 35; Cihangir İleri, s. 45; Selahattin Satılmış, "XIX. Yüzyılda Hakkâri'ye Hristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi Ve Sosyal Durumları)" <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/VIII2/satilmis.pdf> (Erişim: 12.05.2010), s.106.

⁴⁸ Mayevyski, s. 161.

⁴⁹ Mayevyski, s. 161.

nüz yavru iken bu sarp patika yollarda yürümek için eğitilmek istenmesidir. Bu şekilde eğitilen katırlar herhangi bir kişi tarafından yönlendirilmeksizin, kolaylıkla patikalar üzerinden, ustaca ilerleyebiliyorlardı. Hakkâri'nin dağlık ve patikalı yollarında bölge şartlarına alışmış bir katır, bir saatte ancak bir ya da iki km yol kat edebilirdi⁵⁰.

Hakkâri Bölgesi'nde yaşayan Nasturiler yoğun miktarda katır beslenmesine rağmen; eşek pek fazla binek hayvanı olarak makbul görülmezdi. Bu nedenle, dağlı Nasturilerin bulunduğu Tiyari'de eşek beslenmez; eşek besleyen kişi ayıplanarak, diğerleri tarafından alaya alınır. Onların gözünde eşek, öyle bir hayvandı ki onun adını Süryanice bile ifade edilmez ifadeye mecbur kaldığında ise ismi Kürtçe olarak söylenirdi. Nasturilerin kutsal metinlerinde bile onun adı "tay"ı⁵¹. Eşek, ayrıca bölgelerinde bulunan Kürtler tarafından da pek fazla beslenen bir hayvan olmayıp; daha çok Ermeniler tarafından beslenirdi⁵². Nasturilerde at ise daha çok Urmiye Bölgesi'nde kullanılmakta olup; 1886-1890'lı yıllarda iyi bir binek atının fiyatı Browne ve Maclean'a göre İngiliz parasıyla 9-10 sterlin arasında değişmiştir⁵³. XIX. Yüzyılın son dönemlerinde Hakkâri Bölgesi'nde 30.000 at , 20.000 eşek ve 10.000 katır olmak üzere toplamda 60.000 yük hayvanı olduğunu Vital Cuniet kaydetmektedir.⁵⁴

7. Kümes Hayvancılığı

Hakkâri'nin dağlık bölgelerindeki dağlı aşiretler arasında genel olarak kümes hayvanı yetiştirilmezken; reaya olarak ovalarda yaşayan Nasturiler arasında, özellikle eti ve yumurtası için beslenmekte⁵⁵ olup; kümes hayvanı yetiştiriciliği, Urmiye Nasturileri arasında da yaygın olarak yapılmıştır⁵⁶.

8. Arıcılık

Nasturiler arasında arıcılık bilinmekte olup, özellikle Hakkâri Bölgesi'nde arıcılık ve bal üretimi yapılmıştır⁵⁷. Üretilen balın ihtiyaç fazlasını Van, Musul ve diğer şehirlere götürüp satarlardı. Lizan bölgesindeki* Nasturiler, kendilerinin yetiştiremedikleri buğdayı alabilmek için ürettikleri balı takas amacı ile Amediye'ye götürüp satılmıştır⁵⁸. 19. yüzyılın son döneminde Hakkâri civarlarında elde edilen balmumunun bir batmanı (2,9 kg) ticari pazarlarda 40-50 kuruş arasında alıcı bul-

⁵⁰ E. A. Lalayan, s. 35.

⁵¹ W.A.Wigram-Edgar T.A.Wiagram, s. 353.

⁵² Bazil Nikitin, s. 97.

⁵³ Arthur John Maclean And William Henry Browne, s. 64.

⁵⁴ Vital Cuniet, s. 721.

⁵⁵ Arthur John Maclean And William Henry Browne, s. 22.

⁵⁶ Arthur John Maclean And William Henry Browne, s. 101.

⁵⁷ F.I.I., "Homeward Bound", s. 264.

* XIX. Yüzyılda Zap Vadisinde bir yeri Bak. Murat Gökhan Dalyan, *Ek1.1*

⁵⁸ Rev. Thomas Laurie, s. 134.

maktaydı⁵⁹. Böylelikle hem para kazanmış olurlardı hem de kiliselerinde ayinlerde kullanacakları mumlar için bal mumu elde ederlerdi. 1891 yılında Hakkâri civarında 3.000 lira değerinde bal üretilmekteydi⁶⁰.

9. Nasturilerde Balıkçılık

Urmiye Bölgesi'nde Nasturiler arasında balıkçılık genel olarak Urmiye Gölü'ne dökülen bazı nehirlerde Hint böceği kullanılarak yapılırdı⁶¹. Hint böceği, yağ, un vb. malzemelerle karıştırılarak suya bırakılırdı. Bu karışımı yiyen balıklar bir süre sonra baygın olarak suyun yüzüne çıkar ve toplanırdı. Fakat bunun dışında genel olarak nehirlerden balık, serpmeye ağla yakalanırdı. Yakalanan bu balıkların bol kılçıklı olmasından dolayı Nasturiler arasında pek fazla ekonomik değer kazanmamıştır⁶².

Hakkâri Bölgesi'nde ise akarsuların geçmiş olduğu derin vadilere kış boyu yağın kar, üst üste birikir ve mevsimin belli bir döneminde yamaçlardan vadiye dökülerek nehri bir baraj oluşturacak şekilde kapatırdı. Bu olaylar Zap nehrinde zaman zaman meydana gelirdi. Karların bir kaç saatliğine kapattığı nehrin susuz kalmış yatağındaki balıklar, Nasturilerce avlanırdı. Bu iş için mesafe gayet iyi seçilirdi. Çünkü kar birikmesi nedeni ile susuz nehir yataklarından balık toplayan kişinin bir müddet sonra patlayacak kar barajının suları altında kalma riski de vardı⁶³. Bu şekilde balık avı, Tiyari kabilesine bağlı Lizan Köyü'nün halkı tarafından da yapılmaktaydı⁶⁴.

Hakkâri dağlarında yazları ise balık tutmak isteyen Nasturiler suyun belirli bir bölümüne tuzak bent yaparlar daha sonra da suya girip balıkları bu tuzaklara doğru sürükleyerek tuzağa düşürürlerdi. Bu bölgede yakalanan balık çeşitleri arasında alabalık da bulunmaktaydı. Nasturi geleneğine göre balık, eti yemesi yasak olan yüksek din adamlarının başlıca diyet yiyeceklerinden birisiydi. Bu nedenle de din adamlarının zaman zaman balık avına gittikleri gözlemlenmiştir⁶⁵.

10. Sonuç

Nasturilerin yaşadığı coğrafya dolayısıyla ekonomik olarak büyükbaş hayvanlara oranla küçükbaş hayvancılık önemli bir yer tutmuştur. Buna bağlı göçebe kültürün bir ürünü olan her köyün veya aşiretin kendi yaylası bulunmaktadır.

⁵⁹ Bazil Nikitin, s. 113.

⁶⁰ Vital Cuniet, s. 721.

⁶¹ Arthur John Maclean And William Henry Browne, s.76; KP Matiyef, *Asurlar, Modern Çağda Asur Ulusal Sorunu*, Çev. Murat Kara, Bet-Prasa & Bet-Froso, Nsibin Yayınevi, Sweden 1996, s. 26.

⁶² Arthur John Maclean And William Henry Browne, s. 76.

⁶³ W.A.Wigram-Edgar T.A.Wiagram, *a.g.e.*, s. 349.

⁶⁴ William Francis Ainsworth, *a.g.e.*, s. 221.

⁶⁵ O.H.P., "Mar Bishu", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XXXVIII*, Published for the Assyrian Mission London 1899, s. 326.

Nasturiler hayvanları sayesinde ekonomik olarak ayakta durabildikleri gibi başta buğday olmak üzere kendi bölgelerinde yetişmeyen ürünlerini temin edebilmişlerdir. Ancak XIX. yüzyıl boyunca küçükbaş hayvancılığın en büyük sorunları olarak mevsimsel değişimler, hayvan hastalıkları ve soygunlar nedeniyle sıkıntılar yaşamışlardır. Aynı yüzyılda Hakkâri Bölgesi'nde küçükbaş hayvancılığın dışında en değerli hayvan varlığı olarak bölgenin engebeli arazi yapısından dolayı katır beslenirken, Urmiye Bölgesi'nde tarımsal faaliyetlerde büyük önem arz eden manda beslenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, William Francis, *Travels and Research in Asia Minor, Mesopotamya, Chaldea, and Armenia*, Vol. 2, John W.Parker, West Strand, London, MDCCCXLII.
- Arthur John Maclean and William Henry Browne, *The Catholicos of the East and His People, Being the Impressions of Five Years Work in the Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission" An Account of the Religious and Secular Life and Opinions of the Esatern Assyrian Christians of Kurdistan and Northern Persia (Know also as Nestorians)*, London, 1891.
- Assyrian Mission London, 1899.
- Assyrian Mission London, 1899.
- Avesta Yayınları, 1. Baskı İstanbul, 2004.
- Badger, George Percy, *The Nestorians and their Rituals with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844*, Vol. 1 , Joseph Masters, Aldersgate Street, And New Bond Street, London MDCCCLII .
- Bird, Isabella L., *Jouney of Persia and Kurdistan including A Summer in the Upper Karun Region and Visit to the Nestorian Rayahs*, Vol. 2, John Muarry, Albemarle Street, London, 1891.
- B.O.A. Y.PRK.DH., Dosya No:9 Gömlek No:26
- B.O.A. A.MKT. MHM. Dosya No: 668 Gömlek No:14.
- B.O.A. DH. MKT. Dosya No: 1588 Gömlek No: 85..
- B.O.A. Y.E.E. Dosya No: 132 Gömlek No: 26.
- B.O.A. Y.PRK. MYD Dosya No: 7 Gömlek No:122.
- Browne, W.H., "Letter fom Mr. Browne", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XXXVIII.*, Published for the Assyrian Mission London, 1894.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınları, I.Baskı, Ankara, Temmuz 1995.

- Coleman, Lyman, *Ancient Christianity Exemplified in the Private, Domestic, Social, and Civil Life of Primative Christians, and in the Orginal Institutions, Offices, Ordinances, and Rites of the Church*, Lippincott, Grambo & Co., Philadelphia 1858.
- Cuniet, Vital, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée De Chaque Province De L'Asie-Mineure c. II*, Ernest Leroux, Editeur 28, Reu Bonaparte, 28, Paris, 1891.
- Cutts, Edward, *Christians under the Crescent in Asia*, London, 1877.
- Çelik, Mehmet ve Yaşar, Şükran, "Kuruluşundan İslam Fethine Kadar Esessa'nın Siyasi Tarihi", *Edessa'dan Urfa'ya I*, Editör: Mehmet Çelik, Ankara, 2007.
- Dalyan, Murat Gökhan, *19. Yüzyıl'da Nasturiler, (İdari-Sosyal-Yapı ve Siyasal İlişkiler)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış, Doktora Tezi, Isparta, 2009.
- G. Coan, Frederick, *Yesterday in Persia and Kurdistan*, Saunders-Studio Press-California, 1939.
- Grant, Asahal, *Nasturiler ya da Kayıp Boylar*, Çev. Meral Barış, Bet-Prasa-Bet-Froso, Nsibin Yayınevi, Södertälje-Sweden, 1994.
- Heazell, F.Nicholson, "Kurds", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XLI*, Published for the Assyrian Mission London, 1900.
- I., F.I., "Homeward Bound", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XXXIV*, Published for the Assyrian Mission London, 1898.
- İleri, Cihangir, *Türkiyede Nasturi Sorunu (1830-1926)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.
- Lalayan, E. A., *Van Bölgesinde Asurlar*, Çev. Edip İhsan Polat, Tiflis, 1914.
- Laurie, Thomas, *Dr. Grant And The Mountain Nestorians*, Boston 1853.
- Layard, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, Çev. Zafer Avşar, Avesta Basın Yayın, İstanbul, 2000.
- Longden, Arthur, "More Early Impressions", *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XLV*, Published for the Assyrian Mission London, 1901.
- Marsh, Dwight W., *The Tennesseean in Persia and Koordistan Being Scenes and Inidents in the Life of Sanuel Audley Rhea*, Presbyterian Publication Committee, Philadelphia, 1865.
- Matiyef, KP., *Asurlar, Modern Çağda Asur Ulusal Sorunu*, Çev. Murat Kara, Bet-Prasa & Bet-Froso, Nsibin Yayınevi, Sweden, 1996.

- Mayevyski, 20. *Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevsky'nin Türkiye Gözlemleri, Van-Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistiği*, Yay. Hazırlayan: Bayram Bayraktar, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2007.
- Nikitin, Bazil, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme c I.*, Çev. H.D ve A.S, Özgürlük Yolu Yay., İstanbul, 1976.
- Perkins, Justin, “The Nestorian Christians”, *The American Biblical Repository, January 1841, Second Series, No IX-Whole No.XLI.*, New York, 1841.
- Perkins, Justin, *A Residence of Eight Years in Persia among the Nestorian Christians*, Published By Allen, Morrill & Wardwell, New York, 1843.
- P., O.H., “Mar Bishu”, *Quarterly Report of Assyrian Mission, No. XXXVIII*, Published for the
- Satılmış Selahattin, “XIX. Yüzyılda Hakkâri'ye Hıristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi Ve Sosyal Durumları)” <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/VIII2/satilmis.pdf> (Erişim: 12.05.2010), ss. 103-122.
- Wigram, W.A.- Wigram, Edgar T.A., *İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam*, Çev. İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, I.Baskı İstanbul, 2004.
- www.gerty.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album...(erişim 23.02.2010)